

1. Endovy`cz`ky`j D.A. My`rovoj `ekonomy`chesky`j kry`zy`s: analy`z pry`chy`n / D.A. Endovy`cz`ky`j, D.G. Lomsadze // Novy`ny` svitovoyi nauky`. – 2012. - #12 (138). - S.347-352.

2. Ershov M.V. My`rovoj fy`nansovyj kry`zy`s. Chto dal`she? / M.V. Ershov. – Moskva: `Ekonomy`ka, 2011. – 295 s.

3. Malaxova T. Global`nyj `ekonomy`chesky`j kry`zy`s y` transformacy`onnye processy v my`rovoj valyutno-fy`nansovoj sy`steme [`elektronnyj resurs] / T. Malaxova // Nauchnyj zhurnal KubGAU. – 2014. - #95(01). – S. 1-10. – Rezhy`m dostupa k zhurnalu: <http://ej.kubagro.ru/2014/01/pdf/11.pdf>

4. Ryazanov V.T. My`rovoj `ekonomy`chesky`j kry`zy`s y` ego posledstvy`ya / V.T. Ryazanov // Xry`sty`ansoke chteny`e. – 2010. - #4 (35). - S.155-176.

5. San`ko G. Osobennosty` proyavleny`ya my`rovogo fy`nansovogo kry`zy`sna v my`rovoj `ekonomy`ke / G. San`ko // Partnertnerstwo i wspo`lpraca a kryzys gospodarczo-spo`leczny Europie `srodkowej i wschodniej / pod redakcja S. Partyckiego. - Lublin, 2010. - Tom 1. - R.116-121.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., завідувач кафедри економіки та управління національним господарством ОНЕУ

22.04.2015

УДК 330.341.1:330.322:636:631.11

Мізгерова Анастасія

РОЗВИТОК МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

Метою статті є системна оцінка теперішнього стану галузі молочного скотарства в Україні та розробка напрямів її подальшого розвитку. В статті детально досліджено виробництво молока та продуктивність корів за останні 23 роки в господарствах різних категорій. Визначено за цей же період структуру реалізації молока і молочних продуктів у сільськогосподарських підприємствах. Розглянуто основні показники ефективності виробництва молока за останні 4 роки.

Встановлено, що виробникам потрібний безперешкодний експорт. Вони могли б робити недешеву, але екологічно безпечну продукцію, те, що цінується у Європі. Наразі нагальним питанням в Україні залишається право на квотоване ввезення нашої продукції в країни Євросоюзу. Необхідним також є державна підтримка розвитку молочного скотарства та виробників молока, перехід взаємовідносин з ними на якісно новий рівень, створення та обладнання в населених пунктах молокоприймальних пунктів, поліпшення системи взаєморозрахунків, залучення інноваційних проектів.

Ключові слова: молочне скотарство, поголів'я, продуктивність корів, виробництво молока, ефективність виробництва молока, напрями реалізації молока та молочних продуктів.

Мизгерова Анастасія

РАЗВИТИЕ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА В УКРАИНЕ

Целью статьи является системная оценка нынешнего состояния отрасли молочного скотоводства в Украине и разработка направлений ее дальнейшего развития. В статье детально исследовано производство молока и продуктивность коров за последние 23 года в хозяйствах разных категорий. Определенно за этот же период структура реализации молока и молочных продуктов в сельскохозяйственных предприятиях. Рассмотрены основные показатели эффективности производства молока за последние 4 года.

Установлено, что производителям нужен беспрепятственный экспорт. Они могли бы делать недешевую, но экологически безопасную продукцию, то, что ценится в Европе. Сейчас насущным вопросом в Украине остается право на квотирование ввоза нашей продукции в страны Евросоюза. Необходимым также является государственная поддержка развития молочного скотоводства и производителей молока, переход взаимоотношений с ними на качественно новый уровень, создание и оборудование в населенных пунктах молокоприемных пунктов, улучшение системы взаиморасчетов, привлечение инновационных проектов.

Ключевые слова: молочное скотоводство, поголовье, продуктивность коров, производство молока, эффективность производства молока, направления реализации молока и молочных продуктов.

Mizgherova Anastasiia

THE DEVELOPMENT OF DAIRY CATTLE IN UKRAINE

The goal of the article is the system-defined valuing of present situation in cattle breeding in Ukraine and the development of directions of its further growth. The author researches the milk production and the productivity of dairy cows in last 23 years in farms of different categories. Also the structure of selling milk and milk products of agricultural companies are investigated and the main indexes of effectiveness of producing milk in last 4 years are studied.

It is established in the article, that milk producers need unobstructed exportation of their goods. They could manufacture expensive but ecological products, which are appreciated in European countries. Now one of the most pressing problems in Ukraine is the right of the fixing a quota for products which are importing for European countries. The state supporting of developing dairy cattle breeding, the transformation into new qualitative standard of relationships of government with producers of milk products, the creation and equipping in villages and towns milk collecting stations, the improvement of mutual settlements' system and the involvement of innovative projects are also very important.

Keywords: dairy cattle breeding, number of livestock, productivity of cows, milk producing, efficiency of milk manufacturing, directions of milk and dairy products realization.

Постановка проблеми. Молочне скотарство України характеризують низькі темпи розвитку. Особливо це стосується господарств населення, оскільки вони не відповідають вимогам досвіду розвинених країн. Поряд з цим наявне скорочення матеріально-технічного забезпечення, звідси, не завантаження переробних підприємств, а подекуди, і їх закриття. Саме тому ця проблема повинна вирішуватись як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розвитку галузі скотарства, вихід її з кризового стану, перспективи розвитку є невід'ємною частиною наукових досліджень та законодавчих ініціатив. Найбільший вклад у розвиток та вирішення проблем вітчизняного скотарства внесли такі економісти-аграрники, як: А.Є. Данкевич, М.В. Зубець, В.М. Микитюк, В.Я. Месель-Веселяк, В. С. Ніценко, М.В. Присяжнюк, П.Т. Саблук, М.М. Федоров та ін. Відповідні проблеми розкриті в їхніх наукових працях.

Вагоме значення мають нормативно-правові документи, які визначають основні пріоритети, заходи та механізми розвитку галузі скотарства: Закони України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про племінну справу у тваринництві», «Про молоко та молочні продукти», «Земельний кодекс України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про ветеринарну медицину», Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо активізації роботи з розвитку тваринництва» та інші нормативно-правові акти з питань тваринництва.

Результати останніх досліджень визначають проблеми та пропонують перспективи розвитку галузі молочного скотарства, в основу чого покладено відтворення поголів'я та продуктивності тварин.

Мета дослідження. Системна оцінка теперішнього стану галузі молочного скотарства в Україні та розробка напрямів її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. При вивченні виробництва продукції молочного скотарства важливу роль займають основні тенденції розвитку світового ринку молока та молочної продукції.

Молоко та молочні товари займають вагоме місце у світових ресурсах продовольчої продукції. Загальний обсяг його виробництва у світі становив у 2010 році 654,7 млн. т, або збільшився на 20,7% проти 1990 року, а порівняно з 2005 роком – лише на 4%. Найбільшу частку становить коров'яче молоко – 83,6% (довідково: буйволяче – 12,2, козяче – 2,0, овече – 1,2, верблюже – 0,4%). За 1990 – 2010 роки виробництво коров'ячого молока в світі збільшилося з 479,2 млн. т до 547,6 млн. т, або на 14,3%. Проте щорічний його приріст становив лише 0,8%. Отже, за даними

продовольчої і сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй, для світового ринку молока характерне незначне зростання обсягів його виробництва і така тенденція зберігатиметься в майбутньому (рис. 1) [5-6].

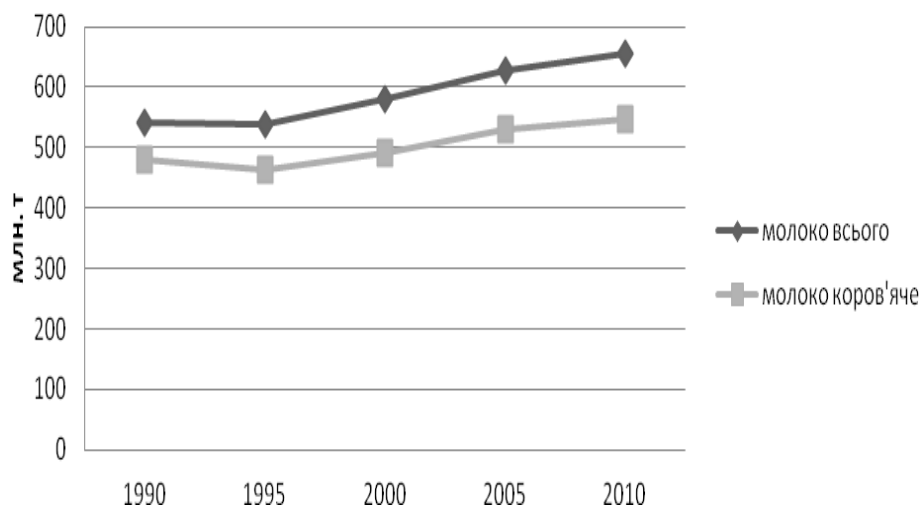

Рис. 1. Виробництво молока у світі (сформовано за даними [5-6])

Молоко споживає майже все населення світу, тому його виробляють у 191 країнах. Цікаво, що більшу частину виробленого молока в світі сконцентровано в 11 країнах. Так, у 2005 році ними було вироблено 304,8 млн. т молока, або 57,5% від загального його обсягу. Україна у 1990 році займала досить високі позиції в світі щодо обсягів виробленого молока, її частка тоді становила – 5,1% від загального обсягу проти 2,5% у 2005 році [1-4]. Як бачимо з рисунка 1, в послідуєчі 5 років (2005-2010 рр.) світове виробництво молока (в т.ч. коров'ячого) має тенденцію росту.

В Україні розвиток ринку молока та молокопродуктів формується в складних умовах під впливом попиту і пропозиції. Одним з вагомих чинників, що впливає на пропозицію, є поголів'я корів (рис.2).

За останнє століття в Україні поголів'я корів має стійку тенденцію спаду, починаючи з 1980 р. Проте, зменшення поголів'я корів сприяло підвищенню їх продуктивності. Фермери країн Євросоюзу приділяють цьому значну увагу: вдосконалюються системи годівлі, кормовиробництва, ведеться посилена селекційно-племінна робота. Значні зусилля були спрямовані на підвищення

системи утримання худоби. Для забезпечення виробництва високоякісної молочної сировини запроваджуються новітні системи доїння, сучасні доїльні зали, основними завданнями яких є мінімізація контакту молока з повітрям.

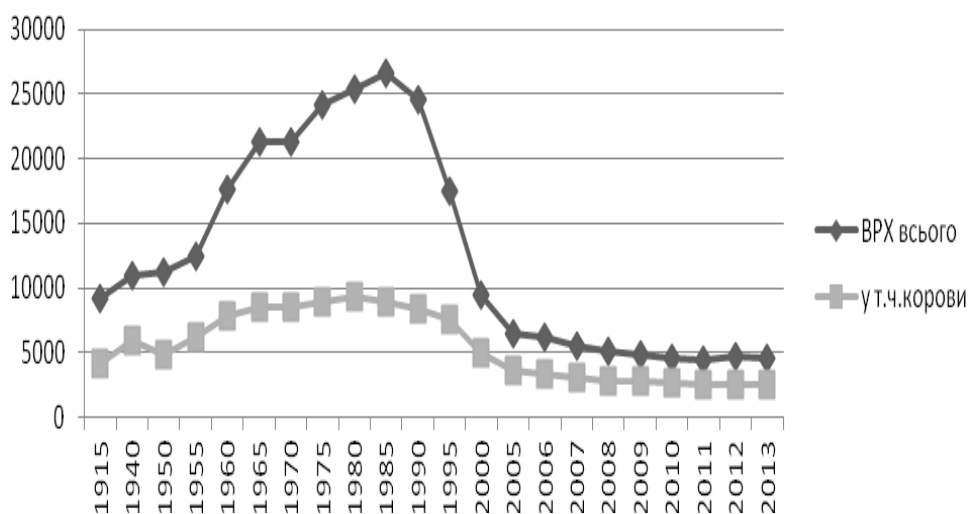

Рис. 2. Поголів'я ВРХ в Україні на кінець року, тис. голів (сформовано за даними Державної служби статистики України [2-4, 7, 8, 10])

У цілому в країнах ЄС спостерігається тенденція до поступового зростання обсягів виробництва молока, зокрема у 2012 р. порівняно з 2011 р. на 1,1%. Світове ж виробництво за цей період зросло на 5,5%, а за п'ять років – на 10,2% (рис.3).

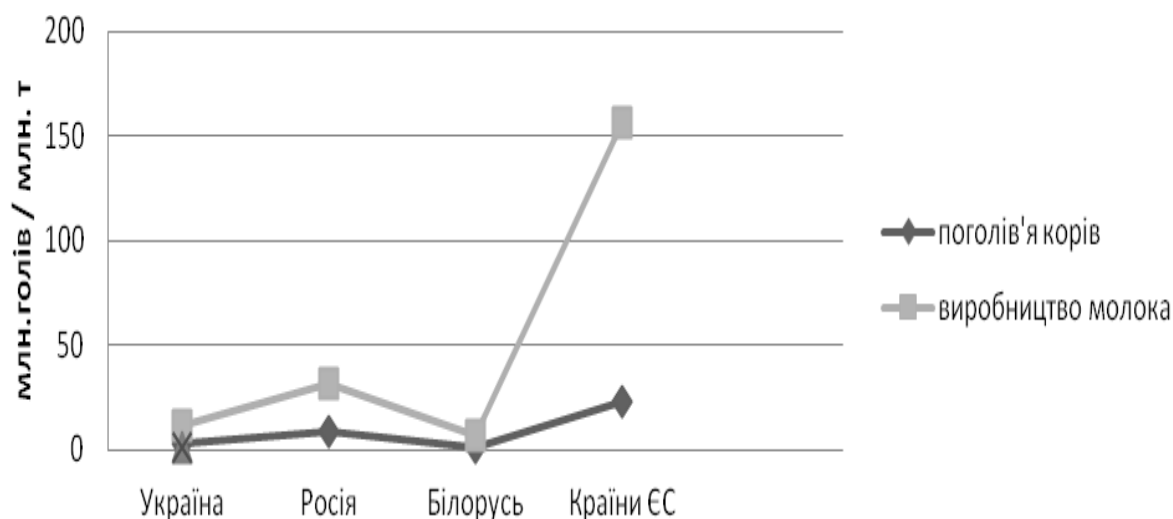

Рис. 3. Поголів'я корів та виробництво молока в 2012 р. в Україні та сусідніх державах [1-4]

Слід відмітити, що частка виробленого молока в країнах ЄС в загальному обсязі його виробництва в світі в 2012 р. складає 28,6%. З них в Росії – 5,8%, в Білорусі – 1,3%, а в Україні – 2,1% [1-4].

Виробництво молока у різних країнах різниться обсягами і темпами нарощування. Високорозвинуті країни, такі як Франція, Німеччина, Італія й інші члени ЄС, що досягли достатнього рівня виробництва і споживання молочної продукції останніми роками, як правило, стали на шлях його стабілізації або навіть деякого скорочення. В цілому ж, для європейського ринку молока характерні високий рівень захисту від зовнішніх поставок, висока інтенсивність регулювання ринку, а також квотування виробництва.

У країнах Східної Європи в міру економічного зростання підвищується попит на молоко та молочні продукти. В Польщі й Угорщині вступ до ЄС зумовив поліпшення якості та зміну стандартів на всю молочну продукцію. В Румунії та Болгарії за фінансової підтримки держави були створені спеціальні фонди для стимулювання поліпшення якості продукції. Крім того, було заявлено про закриття ферм і переробних підприємств, що виробляють молочну продукцію, яка не відповідає нормам ЄС. Внаслідок цього різко зменшилася кількість дрібних товаровиробників, які не в змозі були забезпечити нові високі вимоги до якості продукції.

У країнах СНД на початку реформ (1990 р.) виробництво різко скоротилося, а ситуація залишалася нестабільною. На заміну командній економіці прийшла економіка вільного ринку. Країни переживають важку економічну кризу, що зумовила спад виробництва в усіх секторах сільського господарства, особливо в тваринництві. Якщо раніше основною базою для виробництва молока були великі господарства (колгоспи, радгоспи), то нині це значна кількість дрібних товаровиробників, які неспроможні за браком коштів обслуговувати дану галузь.

Дослідження ряду авторів [5] виявило, що нарощування виробництва молока в країнах, що розвиваються, відбувається за рахунок збільшення поголів'я (Саудівська Аравія, Албанія, Еквадор, Республіка Чад, Південна Африка), а в розвинутих країнах – за рахунок підвищення продуктивності молочних корів (США, Великобританія, Швеція та інші). Порівняно з 1990 роком

загальний приріст стада молочних корів становив 5,3%. Слід зазначити, що в 10 країнах з поголів'ям від 5 млн. корів і більше зосереджено 51% стада досліджуваних країн, іншу групу становлять ще 10 країн, де знаходиться ще 17% худоби. Щодо продуктивності корів, то в середньому у світі вона залишається низькою – 2215 кг, хоча за цим показником спостерігається велика полярність – від 1000 до 10000 кг.

За останні 15 років у світі відбулися суттєві структурні зміни в галузі молочного скотарства. Технологічний прогрес і сильна тенденція до інтернаціоналізації (ГАТТ, ЄС та ін.) зумовили зменшення кількості дрібних ферм і ріст великотоварних підприємств з виробництва молока. Швидке скорочення кількості ферм характерне для Північної Америки та всіх Європейських країн і становить у середньому 5% на рік. Деяко повільнішими темпами структурні зміни відбуваються в країнах із значною державною підтримкою молочного сектора (Норвегія, Швейцарія, Австрія). У цілому ж, поступово багато ферм перетворюються в спеціалізовані молочні господарства, що виробляють дедалі більшу кількість молока в національних масштабах.

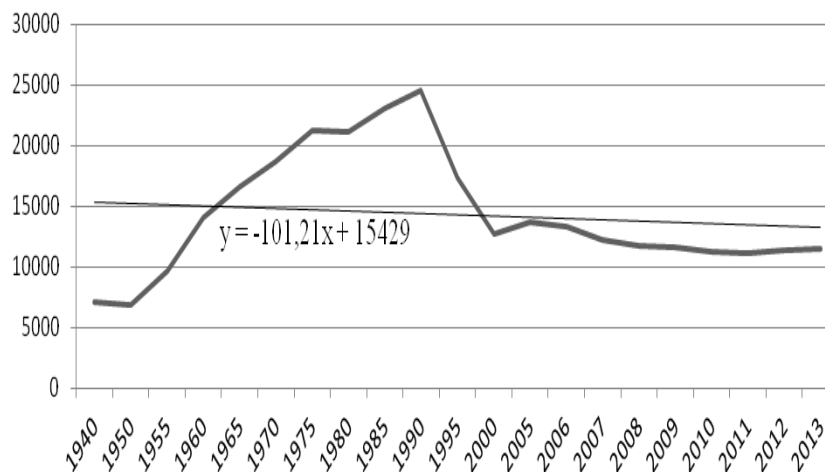

Рис. 4. Динаміка виробництва молока в Україні, тис. т (сформовано за даними Державної служби статистики України [7, 8, 10])

В Європейському Союзі значно збільшилась кількість ферм з поголів'ям молочних корів 100 голів і більше, однак незважаючи на це, середній розмір ферми становить близько 22 корів. Зазначимо, що в Нідерландах, Данії, Чехії та Естонії молоко виробляють на

великотоварних фермах, водночас в Австрії й Польщі більшу частину молока виробляють великою кількістю дрібних господарств. Зокрема в Польщі в 2002 році кількість господарств з поголів'ям корів від 1 до 9 становила 94% [5].

Виробництво молока в Україні за майже 75 років характеризується в цілому спадом та нестійкими структурними змінами. Проте, слід зауважити, що в цілому за останні 15 років ситуація стабілізувалась хоча і має ще негативні тенденції (рис.4). В Україні тваринництвом займаються сільськогосподарські підприємства (в т.ч. фермерські господарства) та господарства населення (табл.1).

Таблиця 1

Обсяги виробництва молока та продуктивності корів в Україні за категоріями господарств (сформовано автором за даними Держкомстату України [7, 8, 10])

Показники	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Господарства усіх категорій								
ВРХ, тис. голів	24623	17557	9424	6514	4494	4426	4646	4534
у тому числі корови	8378	7531	4958	3635	2631	2582	2554	2509
Виробництво молока, млн. т	24,5	17,3	12,7	13,7	11,2	11,1	11,4	11,5
Середній річний надій молока від однієї корови, кг	2863	2204	2359	3487	4082	4174	4361	4446
Сільськогосподарські підприємства								
ВРХ, тис. голів	21083	13701	5037	2492	1526	1511	1507	1438
у тому числі корови	6192	4595	1851	866	589	584	575	565
Виробництво молока, млн. т	18,6	9,4	3,7	2,6	2,2	2,2	2,5	2,6
Середній річний надій молока від однієї корови, кг	2941	1908	1588	2952	3975	4109	4676	4827

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Господарства населення								
ВРХ, тис. голів	3540	3856	4387	4022	2968	2915	3139	3096
у тому числі корови	2186	2936	3107	2769	2042	1998	1979	1944
Виробництво молока, млн. т	5,9	7,9	8,9	11,1	9,0	8,8	8,8	8,9
Середній річний надій молока від однієї корови, кг	2637	2722	2960	3643	4110	4192	4276	4343

Як бачимо з даних таблиці 1, поголів'я ВРХ в Україні за останні 25 років зменшилось більш як на 80%. При чому поголів'я корів – на 70%, а виробництво молока – на 50%. Те, що темпи спаду виробництва молока нижчі від темпів спаду поголів'я пояснюється підвищенням за цей же період середнього удою від однієї корови на 55%. Якщо в 1990 р. основне стадо ВРХ в сільськогосподарських підприємствах склало 85,6% від загальної кількості по Україні, і лише 14,4% - в господарствах населення. То в 2013 р. поголів'я ВРХ в сільськогосподарських підприємствах склало лише 31,7%, а в господарствах населення, відповідно, 68,3%. Так само розподіляється і виробництво молока: сільськогосподарські підприємства – 75,9%, господарства населення – 24,1% в 1990 р. і, відповідно, 22,6% та 77,4% в 2013 р.

Поряд з цим, слід відмітити, що середній надій молока від однієї корови в сільськогосподарських підприємствах в останні роки дещо вищий від середнього в усіх категоріях господарств, а в господарствах населення цей показник дещо «недоотягує». Це пояснюється тим, що сільськогосподарські підприємства поступово впроваджують новітні технології як у кормовиробництві, так і в догляді за худобою, що не можуть собі дозволити господарства населення. Проте, і в останній категорії відбуваються досить суттєві зрушення в сторону підвищення продуктивності корів. А це вже позитивні тенденції для молочного скотарства України.

Дослідження показали, що в 2013 р. лєвова частка в молочнотоварному виробництві припадає на господарства населення і

лише четверта частина – на сільськогосподарські підприємства. Разом з цим доцільно розглянути і канали збуту молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами (табл.2).

Як показують дані таблиці 2, структура реалізації молока та молочних продуктів за останні 25 років значно не змінилась. Основна частка молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами вивозиться на переробні підприємства (99,1% у 1990 р. і 94% - у 2013 р.).

Незначна частина даної продукції направляється на ринок, населенню в рахунок оплати праці та пайовикам в рахунок орендної плати і за іншими напрямками. Тут слід відмітити наступне: якщо в 1990 р. частка реалізації населенню в рахунок оплати праці та пайовикам в рахунок орендної плати складала 0,8%, а на ринку 0,1%, то в 2013 р. частка реалізації населенню і пайовикам складає вже лише 0,2%, а на ринку – збільшилась до 1,5%, що пояснюється зростанням попиту населення на ринку на молочну продукцію.

Таблиця 2

Структура реалізації молока і молочних продуктів у сільськогосподарських підприємствах, відсотків до загального обсягу реалізації (сформовано автором за даними Держкомстату України [7, 8, 10])

Канали реалізації	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Переробним підприємствам	99,1	87,2	66,3	85,0	92,7	94,6	94,0	94,0
На ринку	0,1	8,9	21,2	3,8	1,9	1,8	1,6	1,5
Населенню в рахунок оплати праці та пайовикам в рахунок орендної плати	0,8	3,1	7,7	1,6	0,4	0,2	0,2	0,2
За іншими напрямками	—	0,8	4,8	9,6	5,0	3,4	4,2	4,3

Як результат, розглянемо основні показники ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах України в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні показники ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах України (сформовано автором за даними Держкомстату України [9, 10])

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Відхилення 2013 р. від 2010 р., +/-
Рівень рентабельності виробництва молока, %	17,9	18,5	2,3	13,6	- 4,3 в.п.
Середня ціна реалізації молока та молочних продуктів, грн/т	2938,7	3041,6	2662,2	3364,0	+ 425,3
Частка молока у продукції сільського господарства, %	14,6	12,1	12,9	11,5	- 3,1 в.п.
Виробництво молока на 1 особу, кг	245	243	250	253	+ 8
Частка молока у загальному обсязі продукції, виробленої у господарствах населення, %	80,3	79,7	77,7	77,5	- 2,8 в.п.

Дані таблиці 3 свідчать, що за останні чотири роки рівень рентабельності виробництва молока знизився на 4,3 відсоткових пункти, а ціна реалізації 1 т зросла на 14%. І хоча частка молока у виробництві продукції сільського господарства знизилась на 3,1 відсоткових пункти, проте виробництво молока на 1 особу в Україні збільшилось на 3,3%. Позитивним є той факт, що частка виробництва молока у господарствах населення за останні чотири роки отримало тенденцію до зниження. Це, в свою чергу, говорить про відродження даної галузі у сільськогосподарських підприємствах.

Висновки. Україна має прекрасні умови, за яких молочна продукція може бути дуже і дуже конкурентоспроможною. Але виробникам потрібний безперешкодний експорт. Вони могли б робити недешеву, але екологічно безпечну продукцію, те, що цінується у Європі. І саме тому, що протягом багатьох років у нас добрива до ґрунту не вносилися в повному обсязі, ми маємо таку перевагу.

Наразі нагальним питанням в Україні залишається право на квотоване ввезення нашої продукції в країни Євросоюзу. Це для України – питання виживання. Необхідним також є державна підтримка розвитку молочного скотарства та виробників молока, перехід взаємовідносин із виробниками молока на якісно новий рівень, створення та обладнання в населених пунктах молокоприймальних

пунктів, поліпшення системи взаєморозрахунків, залучення інноваційних проектів.

Література

1. Солошонок А. Л., Національні та світові тенденції розвитку ринку молока і молочних продуктів // А. Л. Солошонок, К. М. Куліш. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pav_2013_24_19.pdf

2. Дідур С. В., Молочна галузь України: тенденції та перспективи розвитку // С. В. Дідур, Д. Б. Лозовик. Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. - Випуск 3/2012 (74). – С. 148 - 151. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1\(74\)/148.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1(74)/148.pdf)

3. Ніценко В. С. Розвиток молочного скотарства в умовах інтеграції // В. С. Ніценко. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/199.pdf>

4. Микитюк В. М. Стратегічні напрями розвитку скотарства в Україні // В. М. Микитюк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/3.pdf

5. Федорук Р. С. Тенденції розвитку і виробництва продукції молочного скотарства // Р. С. Федорук, М. Д. Камбур, І. І. Ковальчук, О. П. Далайчук. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.inenbiol.com/ntb/ntb5/pdf/9/2.pdf>

6. FAOSTAT [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>

7. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.org/>

8. Петруша Є. З. Виробництво продукції молочного скотарства в Україні за період 1990-2011 роки / Є. З. Петруша, С. А. Нагорний // Науково-технічний бюлетень . - 2013. - № 109(2). - С. 122-125.

9. Терещенко І. О. Формування стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності молочного скотарства / І. О. Терещенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії . - 2013. - № 3. - С. 163-167.

10. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державна служба статистики України. – За ред. О. Г. Осауленка. ISBN 978-966-8459-36-8. – Київ, 2014. – 534 с.

1. Soloshonok A. L., Nacional`ni ta sivitovi tendenciyi rozvy`tku ry`nku moloka i molochny`x produktiv // A. L. Soloshonok, K. M. Kulish. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pav_2013_24_19.pdf
2. Didur S. V., Molochna galuz` Ukrayiny`: tendenciyi ta perspektyvy` rozvy`tku // S. V. Didur, D. B. Lozovy`k. Visny`k KrNU imeni My`xajla Ostrograds`kogo. - Vy`pusk 3/2012 (74). – S. 148 - 151. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1\(74\)/148.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1(74)/148.pdf)
3. Nicenko V. S. Rozvy`tok molochnogo skotarstva v umovax integraciyi // V. S. Nicenko. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/199.pdf>
4. My`ky`tyuk V. M. Strategichni napryamy` rozvy`tku skotarstva v Ukrayini // V. M. My`ky`tyuk. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/3.pdf
5. Fedoruk R. S. Tendenciyi rozvy`tku i vy`robny`chtva produkciyi molochnogo skotarstva // R. S. Fedoruk, M. D. Kambur, I. I. Koval`chuk, O. P. Dalajchuk. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://www.inenbiol.com/ntb/ntb5/pdf/9/2.pdf>
6. FAOSTAT [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://faostat.fao.org/>
7. Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`. Oficijny`j sajt. [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://ukrstat.org/>
8. Petrusha Ye. Z. Vy`robny`chtvo produkciyi molochnogo skotarstva v Ukrayini za period 1990-2011 roky` / Ye. Z. Petrusha, S. A. Nagorny`j // Naukovo-texnichny`j byuleten` . - 2013. - # 109(2). - S. 122-125.
9. Tereshhenko I. O. Formuvannya strategichny`x napryamiv pidvy`shhennya konkurentospromozhnosti molochnogo skotarstva / I. O. Tereshhenko // Visny`k Poltavs`koyi derzhavnoyi agrarnoyi akademiyi . - 2013. - # 3. - S. 163-167.
10. Staty`sty`chny`j shhorichny`k Ukrayiny` za 2013 rik. Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`. – Za red. O. G. Osaulenka. ISBN 978-966-8459-36-8. – Ky`yiv, 2014. – 534 s.

Рецензент: Уланчук В. С., професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку і аудиту Уманського національного університету садівництва.

24.04.2015